

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядається поняття економічної безпеки як складової національної безпеки країни, аналізуються два її фактори – внутрішній (відбиває загальний стан економіки) і зовнішній (відображає відносини країни зі світовим економічним співтовариством). Досліджується вплив глобальних тенденцій на кожен з цих факторів. Визначається взаємозв'язок економічної безпеки з економічною незалежністю і економічним суверенітетом України, її інтеграційними спрямуваннями.

Ключові слова: національна безпека України, внутрішній і зовнішній фактори економічної безпеки, глобалізація.

Рассматривается понятие экономической безопасности как составляющей национальной безопасности страны, анализируются два ее фактора – внутренний (отражает общее состояние экономики) и внешний (отражает отношения страны с мировым экономическим сообществом). Исследуется влияние глобальных тенденций на каждый из этих факторов. Определяется взаимосвязь экономической безопасности с экономической независимостью и экономическим суверенитетом Украины, ее интеграционными устремлениями.

Ключевые слова: национальная безопасность Украины, внутренний и внешний факторы экономической безопасности, глобализация.

The concept of economic security as a component of national security, two factors – internal (reflecting the general state of the economy) and external (reflecting the country's relations with the world economic community) – were examined. The influence of global trends on each of these factors is investigated. Interconnection between economic security and economic independence and sovereignty of Ukraine and its integration aspirations are determined.

Keywords: national security of Ukraine, internal and external factors of economic security, globalization.

Поняття національної безпеки змінюється разом із розвитком світового господарства, зазнає певних трансформацій, а отже – потребує детального вивчення. В силу молодості нашої держави інтерес до дослідження теоретико-методологічних засад національної безпеки виник не так давно, проте останнім часом він почав швидко зростати як через об'єктивні глобальні зміни – формування світосистеми глобалізму, перманентну глобальну кризу, загострення конкуренції на глобальному ринку та появу нових стратегічних ризиків, – так і через суб'єктивні причини, основними з яких є анексія Криму, воєнні дії на сході країни та різке падіння рівня життя населення України.

Особливу роль для майбутнього нашої країни відіграє економічна безпека, що пояснюється наступним: в процесі побудови відкритої ринкової економіки, інтеграції України в міжнародне співтовариство неодмінно виникають проблеми захисту національних економічних інтересів, без економічної безпеки не можна говорити про економічну, а значить, і про політичну незалежність держави. Актуальність цієї проблеми набуває особливої гостроти в умовах трансформаційної кризи в Україні та загострення

притаманних їй суперечностей, а отже – зумовлюється насамперед довготривалим критичним станом національної економіки та неоднозначним впливом зовнішніх чинників, нових тенденцій світового господарства. Окрім цього, економічна безпека є інтегральною характеристикою практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, яка виражає зміни та взаємозв'язки між ними, пов'язує питання розвитку окремих галузей економіки України із пріоритетами та національними інтересами держави [12, с.99].

Взагалі економічний фактор лежить в основі будь-яких тенденцій розвитку світової економіки – позитивних та негативних, викликів і загроз. Так, причини глобальної фінансово-економічної кризи мають здебільшого економічне коріння і пов'язані з недосконалістю існуючої глобальної економічної моделі, формуванням суспільства надспоживання. Більше того, дослідниками з'ясовано, що внаслідок притаманних нашому часу глобалізаційних процесів наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. на зміну військово-політичній безпеці постає безпека економічна [5]. Все вищесказане зумовлює актуальність теми й необхідність ґрунтовного дослідження сутності та складових економічної безпеки України.

Проблемам економічної безпеки присвячені роботи багатьох зарубіжних учених. Так, в працях Л. Абалкіна, А. Архіпова, В. Медведєва, В. Сенчагова, А. Городецького, К. Самсонова, О. Татаркіна досліджуються теоретичні й емпіричні питання економічної безпеки, аналізуються чинники дестабілізації та можливі загрози. Роботи Б. Губіна, Ю. Любимцева, О. Романової, В. Яковлева присвячені регіональному аспекту економічної безпеки.

Проблему економічної безпеки держави з відкритою економікою останнім часом активно досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких Л.А. Антоненко, І.Ф. Бінько, Б. Бузан, О.С. Власюк, С.Ю. Глазьев, М.Г. Жук, Б.В. Губський, В.В. Кузьменко, І.Г. Мішина, В.І. Мунтіян, Ю.Є. Петруня, С.І. Пирожков, В.К. Сенчагов, В.Т. Шлемко, В.А. Шульга та інші. Вагомий внесок у теоретичне дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки держави у глобалізованому світі зробили такі українські вчені, як О.Г. Білорус, З. Варналій, О. Власик, В. Геєць, В. Гетьман, В. Горбулін, Я. Жаліло, В. Забродський, Д. Зеркалов, А. Качинський, В. Кириленко, М. Коваленко, П. Мельник, В. Мунтіян, Г. Ситник, А. Семенченко, А. Сухоруков, О. Шнипко.

В той же час на особливу увагу заслуговують питання забезпечення економічної безпеки України за умов появи нових внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже мета статті – дослідити економічну безпеку як складову національної безпеки України, проаналізувати вплив глобальних тенденцій на внутрішній і зовнішній фактори її забезпечення за сучасних умов.

В сучасній економічній літературі не існує єдиного погляду на дефініцію «економічна безпека». Значною мірою це пояснюється складністю та багатоаспектністю цієї економічної категорії, багатокомпонентністю та взаємозумовленістю її складових. З одного боку, категорія «економічна безпека» безпосередньо пов'язана з категорією «безпека» (в такому разі її

можна розглядати як матеріальну основу національної безпеки), з іншого – з категорією «сталій розвиток» (виступає як одна з найважливіших якісних характеристик економічної системи, гарантія стійкого, стабільного розвитку країни, її незалежності) [6].

Згідно з офіційною концепцією, в Україні під національною економічною безпекою зазвичай розуміється такий стан національної економіки, суспільства та інститутів державної влади, який характеризується сталим розвитком в усіх її сферах, «іммунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення й викликають загрозу самому існуванню держави. Простіше кажучи, економічна безпека країни – це безпека її економіки щодо внутрішніх і зовнішніх загроз. Виходячи з цього можна стверджувати, що економічна безпека будь-якої країни має дві складові, або два фактори – внутрішній (відбиває загальний стан економіки) і зовнішній (відображає відносини країни зі світовим економічним співтовариством).

Трансформаційні процеси в Україні з початку незалежності стали гальмуватися глибокою системною кризою, почала виникати реальна загроза економічній безпеці країни. Після відносно благополучного в економічному сенсі незначного періоду початку XXI століття, руйнівного удару українській економіці завдає глобальна фінансова криза, яка перетворюється на перманентну. У минулому році до загроз національній безпеці країни додалися нові – анексія Криму та бойові дії на сході країни. Взагалі у 2014 р. економіка України розвивалась за надзвичайно складних умов як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Значний вплив на економічну активність мало воєнне протистояння на сході України, несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках (насамперед країн Митного Союзу), подальше звуження внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту тощо. Протягом усього року спостерігалось зростання інфляційного тиску на економіку, що супроводжувалося падінням реальних доходів населення [3, с.25].

Все це не могло не позначитися на економічному розвитку: негативні тенденції в розвитку економіки України, яка ще з II півріччя 2012 р. поступово занурювалася в рецесію, у 2014 р. поглибилися. ВВП країни скоротився на 1,1% у I кв., на 4,6 % – у II кв. та на 5,1 % – у III кв. порівняно з відповідними періодами 2013 р. [4]. ВВП за I квартал 2015 р. порівняно з відповідним кварталом 2014 р. (у постійних цінах 2010 р.) становив 82,4%. Внаслідок руйнування багатьох виробничих об'єктів і транспортної інфраструктури в ході воєнного протистояння на сході найбільших втрат серед видів економічної діяльності зазнала промисловість: у 2014 р. скорочення обсягів промислового виробництва прискорилося до 10,1% (4,3% у 2013 р.). Через закриття шахт зниження обсягів виробництва в добувній промисловості прискорилося до 13,7%, зокрема падіння обсягів видобутку кам'яного та бурого вугілля за рік сягнуло 30,5%. Проблеми з видобутком вугілля призвели до зменшення постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря на 6,6% за рік. Подальше звуження внутрішнього попиту через

зменшення реальної зарплати населення та зростання заборгованості з її виплати визначило зниження темпів приросту обороту роздрібної торгівлі в 2014 р. на 8,6%; падіння обсягів будівельних робіт прискорилося до 21,7% порівняно з 11,1% у 2013 р. [3, с.26-27].

Значне погіршення економічної ситуації в країні відобразилося на зниженні основних макроекономічних показників. За офіційними даними, падіння ВВП за IV квартал 2014 р. порівняно з IV кварталом 2013 р. (в постійних цінах 2010 р.) становило 15,2%. Чисельність зареєстрованих безробітних станом на 01.01.2015 р. зросла порівняно з відповідною датою попереднього року до 512,2 тис. осіб (або на 5,0%). Відповідно зріс і рівень зареєстрованого безробіття до 1,9%, що на 0,1 процентного пункту більше, ніж на 01.01.2014 р. Відбулося зменшення реальної заробітної плати на 6,5% за рік, значно зросла заборгованість із виплати заробітної плати (в 3,2 рази за рік), яка на 01.01.2015 р. становила 2 436,8 млн. грн. [3, с.27-28].

За розрахунками експертів аналітичного центру «Нова соціальна та економічна політика» (НоСЕР), в 2014 р. промислове виробництво впало на 10%, інфляція досягла рекордного у XXI ст. рівня 24,9%, гривня знецінилася вдвічі; резерви Нацбанку зменшилися до 10-річного мінімуму (7,5 млрд дол.); кожний шостий банк у державі визнано неплатоспроможним; безробіття майже досягло 10 % [8].

Очевидно, що ці тенденції негативно відбиваються на розвитку національної економіки. Як зазначається в Стратегії національної безпеки України, сучасними загрозами економічній безпеці України виступають економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, а також: монопольно-олігархічна, низько-технологічна, ресурсовитратна економічна модель; відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; неефективне управління державним боргом; зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття; активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій; руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії [10].

За таких умов основним завданням українського уряду виступає підвищення ефективності національної економіки. Стратегія сталого розвитку «Україна у 2020» [11] передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно

невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

В розвиток Стратегії Україна-2020 Кабінет міністрів України на 2015 р. запроваджує ряд нових політик: нову політику безпеки; нову політику державного управління; нову антикорупційну політику; нову правоохоронну систему; нову систему правосуддя; нову політику управління державною власністю; нову продовольчу політику; нову політику енергетичної незалежності; нову соціальну політику; нову культурну політику; нову політику молоді та спорту; нову політику міжнародної допомоги. Особливе місце серед цих політик займає нова економічна політика, спрямована на зниження витрат, спрощення та скорочення податків, контроль за трансфертним ціноутворенням, впровадження сучасної та конкурентної системи державних закупівель. Отже, основною передумовою надійної економічної безпеки держави виступає сильна економіка [9].

Значний вплив на економіку України спричинила й глобалізація. Характерною рисою глобалізації є поглиблення нерівномірності розвитку, яке призводить до диференціації світової економіки та поляризації суспільства. Глобалізація надає переваги міцним державним угрупованням, виводячи їх уперед, в той же час слабким державам вона фактично залишає роль аутсайдерів. Тому кризові явища в економіці України, які були викликані економічними і політичними причинами, значною мірою посилюються через глобальні процеси. В результаті Україна повною мірою відчула на собі негативні наслідки глобалізації, які суттєво загострили кризу і ускладнили вихід з неї.

Зовнішній фактор економічної безпеки України залежить від геополітичного положення нашої країни, від успіхів її європейської інтеграції, від успішності її перетворення на суб'єкт міжнародних економічних відносин, нарешті від місця, яке вона займатиме в світовому господарстві (зокрема, чи ввійде Україна у число передових країн світу, чи перетвориться на сировинний придаток розвинених країн?).

Основним геополітичним та гео економічним завданням України було проголошено європейську інтеграцію. Сьогодні для нашої країни це завдання навіть ускладнилось через проблеми самого ЄС. Якщо ще 5-10 років тому чітко простежувалась відносна відокремленість країн з розвинутою ринковою економікою від іншого світу, все більше замикання одна на одну, виникнення єдиного економічного простору в Європі, то сьогодні ми спостерігаємо відцентрові тенденції в Євросоюзі, невизначеність із самим існуванням угруповання. За таких умов увійти до ЄС стало складніше. Якщо раніше ЄС не хотів приймати до своїх лав Україну, то зараз – об'єктивно не може. Мова про членство поки що не йдеться; як показали останні події, не поспішає ЄС запроваджувати й безвізовий режим. Цей факт виступає певною загрозою для економічного розвитку нашої держави (особливо враховуючи, що набуття Україною дійсного членства розглядалося як важлива гарантія економічного добробуту).

Надзвичайно важливою загрозою економічному суверенітету України у зовнішньоекономічній сфері є катастрофічно швидкий зріст зовнішнього боргу. За офіційними даними, станом на 30 квітня 2015 р. державний та гарантований державою зовнішній борг становив 903,1 млрд. грн. (63,72% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 43,0 млрд. дол. США [7]. А за розрахунками АЦ НоСЕП, в 2014 р. зовнішній борг зріс майже удвічі та «перейшов» уже «червону межу» (60% від ВВП), і має становити за підсумками 2014 р. 75–80% ВВП, а до кінця поточного року – 90–95% [8]. Збільшення боргового тягара відбувалося переважно через зростання зовнішніх запозичень (так, обсяг державного та гарантованого державою зовнішнього боргу збільшився за 9 місяців 2014 р. на 80%, тоді як внутрішнього – на 48,4%), що посилює ризики нарощування залежності України від іноземного фінансування [1]. На сьогодні проблема державної заборгованості залишається однією з найгостріших проблем економіки України, бо саме звідси випливає загроза економічній безпеці нашої держави.

До найбільш небезпечних зовнішніх загроз пріоритетним національним інтересам України в економічній галузі необхідно віднести нанесення збитків Україні від санкцій міжнародних організацій і недосконалість зовнішньоекономічної діяльності. Одержання кредитів на кабальних умовах веде до втручання міжнародних фінансових організацій у внутрішню політику держави та до фінансової та економічної залежності України. А це значить, що існує реальна загроза втрати Україною своєї державності [4, с.362-403]. Руйнація української економіки за рецептами МВФ і Світового банку може призвести і вже призводить до загрози економічній безпеці і самому існуванню України як незалежної держави, а вплив взаємовідносин України з глобальними фінансовими інститутами переважно негативно позначається на її економічній безпеці.

Національна стратегія України повинна передбачати поглиблення конструктивного, взаємовигідного, рівноправного співробітництва України з провідними міжнародними фінансовими установами, виходячи при цьому виключно з національних інтересів і протидіючи будь-яким спробам диктату і нав'язування збанкрутих стратегій, реалізація яких підриває економічну безпеку і державний суверенітет України [2, с.184-185]. Одним з найбільш важливих шляхів вирішення цієї проблеми є залучення іноземних інвестицій. Практика свідчить, що для країни прямі інвестиції мають ряд переваг у порівнянні з іншими формами економічного партнерства, тому для України набагато вигідніше залучати в економіку зарубіжні інвестиції, ніж кредити.

Глобалізація зумовлює, насамперед, постійно зростаючу економічну взаємодію і взаємозалежність національних економік, перетворення їх на єдиний глобальний організм з власними законами та тенденціями розвитку. Тому глобалізація значно підвищує значущість зовнішнього фактору економічної безпеки для подальшого розвитку України.

Таким чином, в реалізації обох факторів економічної безпеки є свої проблеми, обидва фактори впливають на економічну безпеку негативно.

Сьогодні, в умовах перманентної глобальної кризи, за нових геополітичних умов зовнішні і внутрішні загрози економічній безпеці України тісно пов'язуються між собою і потребують консолідованих зусиль влади та інститутів громадянського суспільства.

Ми вважаємо, що першочерговим завданням для України повинна стати розробка власної глобальної стратегії, або стратегії розвитку в умовах глобалізації, причому це повинна бути оригінальна національна стратегія. Така стратегія, на нашу думку, повинна передбачати гармонійне поєднання активізації внутрішніх ресурсів і укріплення економічних, науково-технічних і культурних зв'язків зі світовою спільнотою і забезпечувати максимальне використання можливостей, наданих глобалізацією та мінімізацію її негативних наслідків.

Обов'язковою вимогою цієї стратегії є врахування питань національної безпеки. Участь у міжнародному поділі праці зовсім не означає повного підпорядкування національного господарства України інтересам іноземного капіталу. Тому Україна повинна реально оцінити свій потенціал і спробувати знайти гідне місце в процесах глобалізації, зберігаючи при цьому свій національний суверенітет і не забуваючи про свої національні інтереси. Бажання «бути зі всіма», «бути, як всі» не повинно завдати шкоди інтересам нинішніх і майбутніх поколінь українців і створювати загрози економіці. Тільки за таких умов Україна зможе розвиватися ефективно і гідно увійти в світовий економічний простір.

Головним трендом розвитку суспільства у XXI ст. виступає глобалізація. Процес формування світосистеми глобалізму спричиняє руйнівний вплив на системи економічної безпеки практично всіх країн світу, адже ускладнення структури глобальних ринків призводить до підвищення їх нестабільності, до фінансово-економічних криз, негативні наслідки яких за умов «єдності світу» не оминають жодної країни. Особливо вразливими є системи економічної безпеки відносно молодих держав. Глобальні корпорації та інші потужні глобальні актори проникають в національні економіки та диктують свої умови розвитку країн, керуючись лише власними інтересами, руйнуючи таким чином системи національної економічної безпеки цих країн.

Як підкреслюється у Стратегії національної безпеки України, довготривале перебування держави у кризовому стані вимагає реалізації на всіх рівнях організації національної економіки програми дій, спрямованої на відродження економічного потенціалу, більш повного оцінювання дії дестабілізуючих факторів, локалізації їх негативного впливу, розробки комплексу попереджувальних заходів зі своєчасною компенсацією відхилень від нормального рівня економічної безпеки.

Отже проблема економічної безпеки України стає однією з ключових в подальшому політичному та соціально-економічному розвитку країни. Перед Україною стоїть стратегічне завдання – забезпечити належний рівень економічної безпеки як обов'язкову передумову подальшого розвитку в глобалізованому світі. Саме тому подальші дослідження, на наш погляд,

мають бути пов'язаними з розробкою власної глобальної стратегії розвитку, пошуком й обґрунтуванням дієвих заходів протидії існуючим загрозам економічній безпеці держави.

Враховуючи, що економічна безпека має два виміри – внутрішній та зовнішній – необхідно підвищувати її ефективність за цими двома напрямками. Потрібні комплексні наукові дослідження, спрямовані на пошук пріоритетних шляхів підвищення економічної безпеки, обґрунтування системи заходів протидії та попередження загроз в економічній сфері. Україні потрібна така система економічної безпеки, яка б гарантувала національний суверенітет при одночасній ефективній інтеграції в глобальну економіку, а також сприяла сталому розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К.: НІСД, 2014. – 148 с.
2. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – 300 с.
3. Бюлетень Національного банку України. – 2015. – №2(263). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16006315>.
4. Вітер І.І. Глобальні економічні трансформації і міжнародна економічна безпека // Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 313-414.
5. Економічна безпека України: стан і дослідження питання (погляд скрізь 20-річчя незалежності). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.pn.ru/public/79872>.
6. Зеркалов Д.В. Экономическая безопасность. Монография / Д.В. Зеркалов. – К.: Основа, 2011. – 586 с.
7. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 30.04.2015). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=416683&cat_id=409569.
8. Коментар до затвердженої 12.01.2015 р. Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Позиція Аналітичного центру «Нова соціальна та економічна політика», (HoSEП). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsep.com.ua/blog/77>.
9. Програма Діяльності Кабінету Міністрів України на 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247809587.
10. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.
11. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
12. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 186 с.